

Hacı Şeriatullah'ın 1840 yılında vefatı üzerine oğlu Muhammed Muhsin, Düzü Miyân adıyla hareketin lideri ilân edildi. Düzü Miyân 1819'da doğmuş, 1831'de tahsil için Mekke'ye gönderilmiş, beş yıl burada kaldıktan sonra babası tarafından Bengal'e çağrılmıştı. Ülkesine dönünce bütün gayretini babasının başlattığı harekete sarfeden Düzü Miyân Ferâiziyye'nin başına geçtikten sonra sadık mensuplarını "hilâfet" adını verdiği, hiyerarşik ve iyi düzenlenmiş bir kardeşlik teşkilâtı etrafında topladı. Teşkilât mensupları bölgelerinde cereyan eden gelişmeleri liderlerine bildiriyorlardı. Hareketin herhangi bir mensubu toprak sahiplerinin zulmüne uğrarsa veya hakkı çiğnenirse mahkemeye müracaat için lâzım olan para kendi aralarında toplanırdı. Bazı durumlarda teşkilât eli sopalı adamlar göndererek toprak sahiplerinin mallarını yağmalatır ve hizmetkârlarını dövdürdü. Düzü Miyân'ın sosyoekonomik hedefi, mensuplarını Hindü toprak sahiplerinin ve Avrupalı çivit ziraatçilerinin zulmünden korumak, müslüman halk kitleleri için sosyal adaleti sağlayacak bir ortam hazırlamaktı. Bu gayeye ulaşabilmek için gönüllü kimselerden birlikler teşkil ettiği gibi Panchayat denilen yörenin geleneksel yargılama sistemini canlandırmaya da gayret göstermiştir.

1843-1846 yılları arasında Ferâiziler'le muhalifleri arasında sert mücadeleler meydana geldiyse de muhaliflerin aldıkları tedbirlerin hiçbiri müessir olmadı. Zira Ferâiziyye liderinin arkasında dayanışma içinde bulunan 80.000 kadar mensubu vardı. Düzü Miyân'ın eylemlere başvurması, İngiliz idaresinin Bengal'in kırsal kesiminde etkili olamamasından kaynaklanıyordu. Ancak her şey rağmen Düzü Miyân babasının yolunda yürüyerek Titu Mîr'in Batı Bengal'de 1827-1832 yılları arasında yaptığı tarzda İngilizler'le mücadeleye girmede. Bazı müellifler Düzü Miyân'ın, yabancı idarecileri kovmak ve müslüman güçleri kuvvetlendirip harekete geçirmek amacı taşımadığını ileri sürmüşlerse de İngiliz işgali yüzünden Hindistan'ın dâruharf sayılarak cuma ve bayram namazlarının kılınmaması, Ferâiziyye'nin aynı zamanda bir istiklâl hareketi olduğunu ve siyasî gayeler taşıdığını göstermektedir.

Düzü Miyân 1857 yılında tutuklanıp Kalkûta'daki Alipûr cezaevine gönderildi; 1859'da tahliye edilince Bengal'e döndü. Burada da bir müddet tutukluluk hayatı yaşadıkten sonra 1860 yılında ser-

best bırakıldı. Onun 1862'de Dakka'da ölümünün ardından oğlu Giyâseddin Haydar hareketin lideri oldu. İki yıl sonra Haydar'ın da vefatı üzerine Düzü Miyân'ın on iki yaşındaki ikinci oğlu Abdülgafûr, Nâyâ Miyân adıyla başa geçti. Bu dönemde Abdülgafûr'un vasîlerinden oluşan kurul hareketin bölünmesini önledi. Daha sonra Abdülgafûr'un olgunluk çağına ulaşması ile Ferâiziyye kaybettiklerini tekrar kazanmaya başladı. Hakkında çok az şey bilinen Abdülgafûr devrinde de toprak sahipleri ve çivit ziraatçilerine karşı verilen mücadele devam etti. Bu arada Kerâmet Ali'ye bağlı Taayyünîler denilen zümre ile Ferâiziler arasındaki mücadeleler de şiddetlendi. Nâyâ Miyân'ın 1884'te ölümünden sonra Düzü Miyân'ın en küçük oğlu Saîdüddin Ahmed başkan seçildi. Dinî ilimlerde köklü bilgisi olan ve ilim adamları ile irtibatı bulunan Saîdüddin Ahmed devrinde Ferâiziler'le Taayyünîler arasındaki mücadele bütün Doğu Bengal'e yayıldı. Saîdüddin'in 1906 yılında vefat etmesi üzerine Bedşâh Miyân adıyla hareketin lideri olan oğlu Ebû Hâlid Reşîdüddin Ahmed, seleflerinden intikal eden İngilizler'le iyi geçinme politikasını sürdürdü. Babasının ölümünden kısa bir müddet önce Bengal'in iki ayrı eyalet bölünmesi konusunda diğer İslâmî hareketlerle birlikte başlatıldığı çalışmalar Ebû Hâlid'i devrinin İslâmî politik cereyanlarına daha çok yakınlaştırdı. 1911'de Bengal'in yeniden tek eyalet haline getirilmesi ve 1914'te İngilizler'in Osmanlılar'a karşı savaş ilân etmeleri üzerine Bedşâh Miyân İngiliz hükûmetine düşman oldu. 1922'de hilâfet hareketine katılmasından dolayı hükûmet tarafından bir süre tutuklandı. Daha sonra Pakistan'ın kurulması için başlatılan harekete bütün gücüyle destek oldu. 1947 yılında Pakistan Devleti'nin kurulması üzerine Narayongan'da bir konferans tertip etti ve mensuplarına, Pakistan'ın bir İslâm devleti olarak teşekkül etmesiyle dâruharf durumunun ortadan kalktığını, artık cuma ve bayram namazlarının kılınabileceğini açıkladı. Kendi devrinde Ferâiziyye hareketini zor şartlar altında devam ettiren Ebû Hâlid, oğlu Muhsinüddin Ahmed'in Bengal'de politikaya girmesine de izin verdi. Ebû Hâlid'in 1959 yılında vefat etmesinden sonra Düzü Miyân adıyla hareketin liderliğine getirilen Muhsinüddin Ahmed halen bu görevi yürütmektedir. Günümüzde Ferâiziyye, zayıflayan ve önemini kaybeden bir İsl-

lâmî grup olarak Hint kıtasının bazı yörelerinde varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdul Bari, "The Reform Movement in Bengal", *A History of Freedom Movement*, Karachi 1957, I, 542-555; Muin-ud-Din Ahmad Khan, *History of Farâidi Movement in Bengal (1818-1906)*, Karachi 1965; a.mlf., "Hâjî Şarî'atul-lâh", *JPHS*, XI/2 (1963), s. 105-126; a.mlf., "Religious Doctrines of the Farâ'idis", *a.e.*, XII/1 (1964), s. 31-59; a.mlf., "Ta'âiyyunî Opposition to the Farâ'idî Movement", *a.e.*, XII/2 (1964), s. 150-164; a.mlf., "Social Organization of the Farâ'idis", *a.e.*, XII/3 (1964), s. 195-206; a.mlf., "Farâ'idî Movement", *IS*, IX (1970), s. 123-147; Qeyamuddin Ahmad, *The Wahabi Movement in India*, Calcutta 1966; Asim Roy, *The Islamic Syncretist Tradition in Bengal*, Princeton 1979; Fazlur Rahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ — Mehmet Aydın), İstanbul 1981, s. 257; Hâlik Ahmed Nizâmî, "Tahrîk-i Âzâdî men Bengâl ke Musulmânün kâ Hîşşa", *Mu'ârif*, CXLIV/6 (1969), s. 417-428; M. Hidayet Hüseyn, "Ferâiziyye", *IA*, IV, 551-554; A. Bausani, "Farâ'idîyya", *EI²* (İng.), II, 783-784.

M. NAEEM QURESHI

FERÂİZİZÂDE MEHMED SAİD

(ö. 1251/1835)

Gülşen-i Maârif adlı eseriyile
tannan Osmanlı tarihçisi.

Bursa'da doğdu. Dersîâm Seyyid Ferâizî Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldı. Medreseye devam etti, bu arada özel olarak kendini yetiştirdi ve Arapça'sını ilerletti. Esadzâde Atâullah Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında (1807-1808) öğrenimini tamamlayarak Bursa mahkemesinde kismet-i askerî başkâtibi Mihalicîzâde Seyyid Hasan Efendi'nin yanında mahkeme kâtibi oldu. *Gülşen-i Maârif* adlı eserinin hâtime kısmında yer alan biyografisinde, sukûk (bk. SAK) ve inşâda çok mahir olan Hasan Efendi'nin i'lâm, senet ve tahrirat müsveddelerini temize çektiğini; iyi bir kâtip olabilmeyi Arapça yanında Farsça bilmeye de bağlı olduğunu anlayınca Farsça öğrenmeye karar verdiğini ve İstanbul'da o sırada tanınmış mutasavvıflardan el-Hâc Ali Baba'nın derslerine devam ederek ondan *Lugat-ı Şâhidî*, *Pend-i Âttâr* ve *Dîvân-ı Hâfiz*'in tamamını, kısmen de Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ı ile *Gülistân*'ını okuduğunu yazar. Hayatının sonraki devreleri hakkında fazla bilgi yoktur. Bursa'da Emîr Sultan Camii'nin hatipliğini de yaptığı ve hiç evlenmediği belirtilen Ferâizîzâde'nin 1251'de (1835), kitabının basım işleri tamamlanmadan biraz önce

öldüğü bilinmektedir. Mezarı Emir Sultan Camii haziresindedir.

Said mahlasıyla şiirleri ve bazı manzum risâleleri bulunan (*Sicill-i Osmânî*, III, 42) Mehmed Said asıl şöhretini *Târîh-i Gülşen-i Maârif* adını verdiği umumi tarihiyle yapmıştır. Daha ziyade *Gülşen-i Maârif* olarak bilinen eserinin sonunda müellif eski tarihlerin haşviyyatla dolu olduğunu, bu yüzden olayların anlaşılmasında güçlük çekildiğini, tarih kitaplarının açık ve külfetsiz, kolay anlaşılır bir dille kaleme alınmasının gerektiğini ifade ederek bunu gerçekleştirmek ve okuyanların hayır duasına mazhar olabilmek için eserini yazdığını belirtir. On yıllık bir çalışma sonucunda 1249 Zilhicesinde (Nisan 1834) tamamlanan ve II. Mahmud'a takdim edilen *Gülşen-i Maârif* çok beğenilmiş, basılması için çıkan ferman üzerine Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin de desteğiyle 1252 (1836) yılında iki büyük cilt halinde yayımlanmıştır.

Geleneksel İslâm tarih yazıcılığına uygun olarak kâinatın yaratılışıyla başlayan eserde kısaca peygamberler tarihi, Hz. Muhammed ve İslâmiyet'in ortaya çıkışı, İslâm devletleri bahisleri yer alır. I. cildin ilk yarısını oluşturan bu bölümden sonra Osmanlı Devleti tarihine geçilir ve her padişah dönemi ana başlıklar halinde ele alınarak dönemin fetihleri ve diğer önemli olaylar ara başlıklar altında kaydedilir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinden (1656) itibaren olayların biraz daha geniş olarak anlatıldığı eserin bundan sonraki şekli vak'anüvis tarihlerine benzemektedir. Eser I. Abdülhamid devrinin başlarına kadar gelir ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erer.

Olayları ana hatlarıyla ele alan müellif faydalandığı kaynakların adını da vermiştir. Bunlardan biri *Behcetü't-tevârîh*'tir. Veysî Efendi tarafından Arapça'dan Türkçe'ye *İşrâku't-tevârîh* adıyla çevrildiğini belirttiği bu eseri kısmen sadeleştirip haşviyyatını atarak kullandığını söyler. Ancak bu Veysî'nin kim olduğu anlaşılammamaktadır. XVII. yüzyılda yaşamış ünlü şair ve edip Veysî'nin bu adı taşıyan bir tercümesi olduğu bilinmemektedir. XV. yüzyılda yaşayan Şükrullah'ın meşhur tarihi *Behcetü't-tevârîh* ise Farsça olarak kaleme alınmıştır. Aynı şekilde Ferâizizâde'nin kullandığı ve Kâtib Çelebi'ye izâfe ettiği *Câmiu't-tevârîh*'in müellifi de XVI. yüzyılda yaşamış olan Mehmed Zaîm'dir. *Gülşen-i Maârif*'in Osmanlı öncesi bölümünü bu kaynaklardan özetleyen Ferâizizâde'nin

eserinin asıl kısmını oluşturan Osmanlı tarihini yazarken faydalandığı kaynaklar ise Hoca Sâdeddin Efendi, Naimâ, Râşid Mehmed Efendi, Süleyman İzzî, Subhî Mehmed ve Vâsıf Ahmed Efendi tarihleridir.

Gülşen-i Maârif ihtiva ettiği bilgiler yönünden orijinal bir eser değildir. Bu yüzden kaynak olarak pek fazla kullanılmamıştır. Eserin en önemli özelliği, döneminin çeşitli aydın kesimlerine hitap edecek nitelikte, popüler bir tarihçilik anlayışıyla ve sade bir dille kaleme alınmış derli toplu umumi bir tarih olmasıdır.

BİLİYOGRAFYA :

Ferâizizâde Mehmed Said, *Târîh-i Gülşen-i Maârif*, İstanbul 1252, I-II; *Sicill-i Osmânî*, III, 42; *Osmanlı Müellifleri*, III, 117-118; Babinger (Üçok), s. 382-383; TA, XVI, 246; TDEA, VI, 217.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

el-FERÂİZÜ's-SİRÂCİYYE

(الفرائض السراجية)

Hanefî fakihî Muhammed
b. Muhammed es-Secâvendî'nin
(ö. 596/1200)

İslâm miras hukukuna dair eseri.

el-Muhtaşar ve *el-Ferâ'izü's-Secâvendîyye* adlarıyla da anılan eser ferâiz ilminde en çok başvurulan kaynaklardan biridir. Üzerinde yapılan birçok şerh ve hâşiye ile birlikte miras hukuku alanında geniş bir literatürün meydana gelmesine vesile olmuştur. Müellif Hanefî mezhebini esas almakla beraber Kur'an'da açık bir şekilde ortaya konan miras hukukunun nisbeten az rastlanan ihtilâflı meselelerinde diğer İslâm hukuk ekollerinin görüşlerine de yer verdiği için eser genel bir kabul görmüştür.

Miras hukukunu öğrenmeyi teşvik eden, "Ferâizi öğrenin ve insanlara öğretin, çünkü ferâiz ilmin yarısidir" meâlindeki hadisle (farklı lafızları için bk. İbn Mâce, "Ferâ'iz", I; Dârimî, "Muḥaddime", 24) başlayan eserde, mirasın paylaşılmasından önce terikeden yapılacak harcama kalemleri sayıldıktan sonra hisse sahipleri ve bunların öncelik sırası zikredilir; miras hakkına engel olan hususlar belirtilerek *ashâbü'l-ferâiz** ve *asabe**nin payları açıklanır. Bunun ardından başka vârislerin bulunması sebebiyle mirastan mahrum kalınması durumu (hacb) incelenir. Daha sonra başta *avl** olmak üzere payların hesaplanmasıyla ilgili bazı matematik problemlerine temas edilir, mirasçılardan bir kısmının uzlaşarak terikeden çıkarılması

(tehârûc) ve red konuları ele alınır. Son olarak da hünsâ, cenin, mefkûd, mürted ve esirin miras hukukundaki durumları belirtilerek hangisinin önce öldüğü bilinemeyen akrabaların paylarının taksimi konusuna yer verilir.

Türkiye kütüphanelerinde yüzlerce yazma nüshası bulunan *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye*, çeşitli şerh ve hâşiyeleriyle beraber Balıkesir ve İstanbul'da aynı tarihte (1272/1855) olmak üzere çeşitli yerlerde birçok defa basılmıştır.

Şerhleri. Eser üzerinde birçok şerh ve hâşiye yapılmış olup başlıcaları şunlardır: 1. Hasan b. Ahmed b. Emînüddeve el-Halebî (ö. 658/1260), *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Secâvendî* (*Şerhu Ferâ'izi Mirşad*) (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2527-2528; Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 257; Hafid Efendi, nr. 116; Giresun Yazmaları, nr. 43; Süleymaniye, nr. 688; Şehid Ali Paşa, nr. 1109). 2. Mahmûd b. Ebû Bekir el-Kelâbâzî, *Ḍav'ü's-Sirâc*. Mezhepler arası karşılaştırmalı ve delilli bir şerhtir (Süleymaniye Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1096-1097; Lâleli, nr. 1313; Fâtih nr. 2514/2, 2536/1). Bu şerh aynı müellif tarafından *el-Minhâcü'l-munteḥab min Ḍav'ü's-Sirâc* adıyla ihtisar edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 945; Cârullah Efendi, nr. 1115). 3. Seyyid Şerîf el-Cür-cânî, *Şerhu's-Sirâciyye* (*Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye, el-Ferâ'izü's-şerfiyye*). Eserin en önemli şerhlerinden olup medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Türkiye'de çeşitli yazma nüshaları bulunan şerh birçok defa basılmıştır. Ayrıca muhtelif hâşiyeleri yapılmış, Muhammed Kâsım b. Muhammed Dâim Berdvânî tarafından 1775-1776 yıllarında Farsça'ya tercüme edilmiş ve Baillie *The Moohum-mudan Law of Inheritance* adlı eserinde bu şerhi kısmen İngilizce'ye çevirmiştir (Calcutta 1832) (Brockelmann, GAL, I, 470-471; Suppl., I, 650-651). 4. Burhâneddin Haydar b. Muhammed el-Halebî el-Herevî, *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 301; Kılıç Ali Paşa, nr. 503; Millet Ktp., Murad Molla, nr. 1225). 5. Molla Fenârî, *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye*. Eserin en güzel şerhlerden biri olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok nüshası bulunmaktadır (meselâ bk. Fâtih, nr. 2524; Giresun Yazmaları, nr. 117; Yazma Bağışlar, nr. 318; Lâleli, nr. 1310/1, 1311/1). 6. Şehâbeddin Ahmed b. Mahmûd es-Sivâsî, *el-Muhtâc 'ale'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde çeşitli yazmaları bulunmaktadır (meselâ bk. Fâtih, nr. 2519;